

LIMBAJ (LITERAR) ȘI CONDIȚIONAREA SOCIALĂ

(LITERARY) LANGUAGE AND SOCIAL CONDITIONING

IDEOLOGIA DIGLOSICĂ ÎN REPUBLICA MOLDOVA

Marta ISTRATI,
magistru în filologie, doctorandă,
Universitatea de Stat din Moldova

Résumé

Il faut d'abord observer que l'interaction bilingue suppose, au départ, un choix de langue, qui peut dépendre des représentations sociolinguistiques – elles permettent à l'individu de mettre en relation son répertoire langagier avec sa définition identitaire, dans la mesure où il considère la langue comme un élément génétiquement constitutif de sa personnalité, comme une marque d'allégeance à une communauté linguistique. Elles déterminent en grande partie les attitudes, les compétences, les pratiques et la conscience sociolinguistique.

Une forme spécifique d'attitudes, les stéréotypes, affectent les relations entre les groupes et corollairement l'apprentissage des langues pratiquées par ces groupes.

Rezumat

În primul rând, interacțiunea bilingvă presupune alegerea lingvistică. Aceasta poate depinde de reprezentările sociolingvistice, care permit vorbitorului să pună în relație repertoriul său lingvistic cu autoidentificarea etnică, în măsura în care el consideră limba un element al personalității sale și un indice al apartenenței la o comunitate lingvistică. Reprezentările sociolingvistice determină, în mare parte, atitudinile, competențele, obișnuințele și conștiința sociolingvistică.

O formă deosebită a atitudinilor, stereotipurile, afectează relațiile dintre grupurile lingvistice și, mai ales, învățarea limbilor utilizate de acestea.

Analiza dinamicii conflictului diglosic solicită nu doar o perspectivă istorică și sincronică asupra utilizării limbilor într-o societate, dar și studierea reprezentărilor sociolingvistice alături de *ideologia diglosică* (imaginile și atitudinile de toate genurile: stereotipurile, prejudecățile, culpabilitatea, auto-defăimarea, idealizarea, miturile...), care fiind frecvent difuzate de instituțiile de stat, cum afirma R. Lafont, au un rol hotărâtor în menținerea și evoluția acestui conflict¹.

Multiplele aspecte ale situației lingvistice actuale sunt consecințele acelor reprezentări sociolingvistice care au apărut în perioada dominării limbii ruse, ca rezultat al unor factori interni și externi, de natură socială, politică, economică și culturală. Se cunoaște că rusificarea a început de la categoriile sociale superioare, în dependență de caracterul și conștiința lingvistică a indivizilor. Conform terminologiei catalane, acest proces poate fi numit rusificare orizontală și selectivă.

¹apud Boyer, 1996, p. 94.

O manifestare directă a procesului dat, în sfera reprezentărilor sociolingvistice, este prestigiul de care a beneficiat limba rusă în urma utilizării ei de către păturile dominante și, în consecință, subaprecierea limbii române.

Drept urmare, și-a lărgit zona de influență diglosia, legată de anumite fenomene sociale și politice. Astfel „în perioada intensificării mobilității sociale, a apărut tendința de a depăși distanța socială, pentru început, prin trecerea de la limba B – română sau “moldovenească” – la limba A (rusă), acesta fiind încă un pas de substituție lingvistică. Un asemenea proces este numit de specialiști mecanism al imitării statutului social². Diferențele lingvistice fiind unul dintre cele mai evidente semne ale apartenenței sociale, persoanele care aspirau la o nouă situație învățau limba A (rusă), îndepartându-se de categoria socială de origine și de limba acesteia (limba B – “moldovenească”), care a devenit simbolul unui statut social neprestigios. Totuși, mai greu decât o limbă secundă, se asimilează valorile culturale ale comunității respective, de aceea, pierzând propriul specific cultural, asemenea persoane nu achiziționau suficient nici noua cultură. Pentru numeroși băștinași aculturalizați, toate aceste schimbări fictive au determinat o conștiință falsă, ce nu permitea o identificare sigură.

A doua cauză a răspândirii diglosiei, cu niște consecințe și mai extinse, a fost substituția lingvistică prin sistemul de învățământ și mass-media.

Traumatismul suferit de copiii monolingvi băștinași la intrarea în școală sau în alte instituții de învățământ, românofobia promovată intens, frica constantă de a vorbi rău limba rusă, mai ales, printre tinerii proveniți din localități rurale, puteau fi însoțite de sentimentul de respingere socială – toate au lăsat o urmă adâncă în conștiința acelor generații, dar și în cea a urmașilor lor. Robert Lafont numește acest fenomen comportament/sentiment de culpabilitate³. Acest aspect al ideologiei diglosice are drept urmare *schimbarea de cod* lingvistic (de la română la rusă) în alte medii sociale decât cel familial. Pe de altă parte, persoanele supuse “culpabilității” le creau copiilor, de timpuriu, condiții favorabile pentru învățarea limbii ruse, în multiple cazuri chiar ca limbă primară, în defavoarea limbii materne, aceștia devenind “moldoveni vorbitori doar de limbă rusă”⁴.

Robert Lafont a examinat detaliat influența prejudecăților și a stereotipurilor asupra psihologiei indivizilor respectivi și apariția, drept urmare, a unei culpabilități durabile, prin oprirea unei transmiteri naturale (în familie) a limbii astfel stigmatizate și acceptarea monolingvismului în favoarea limbii dominante⁵.

Pe fundalul unei asemenea situații, în țara noastră au apărut, desigur, manifestări ale altei atitudini, cea de *fidelitate lingvistică* ce a contribuit la promovarea unor acțiuni de rezistentă. În majoritatea cazurilor, se împotriveau rusificării și asimilării românilor din Basarabia grupuri clandestine de elevi/studenți și tineri, a căror mișcare s-a intensificat în anii '50 și spre sfârșitul anilor '80. Opinia publică

²Kriukova et alii, 1991, p. 106.

³apud Boyer, 1996, p. 95.

⁴Condrea, 2007, p. 84.

⁵apud Boyer, 1996, p. 93.

națională/mondială începea să fie sensibilizată de reprezentanții intelectualității, mai ales de filologi și scriitori. În anii '90, detaliile acestei lupte clandestine au devenit cunoscute datorită multiplelor publicații și diverselor organe de presă ("Sfatul Țării", "Literatura și arta", "Țara", "Făclia", "Limba română", "Moldova suverană" ș.a.).

Totuși, fidelitatea lingvistică devine eficientă doar atunci când este împărtășită de întreaga comunitate lingvistică.

Evident că au existat zone în care diglosia și, în consecință, sentimentul de culpabilitate erau mai puțin evidente, grație unor factori istorici, culturali, politici, dar, mai ales, geografici. Este vorba de domeniile în care utilizarea limbii materne (cel mai frecvent, în varianta ei dialectală) s-a menținut datorită contactelor reduse cu centrele urbane. În unele orașe însă diglosia slăbea ca rezultat al schimbării de cod (de la limba maternă, privită ca limbă B, la limba secundă - limba A), care a avut loc concomitent cu depășirea barierei sociale. Moldofonia s-a fixat aici pe un fond limitat, de aceea, pentru atenuarea conflictului, ideologia diglosică s-a completat cu un alt tip de reprezentare sociolingvistică, numită de specialiști **prejudecăți compensatoare**. O trăsătură periculoasă a acestei ideologizări a diglosiei constă în faptul că ea se bazează pe prejudecăți și stereotipuri opuse: limba dominată este calificată drept **limba trecutului, limba ruralității, limba inculturii**, dar are loc și idealizarea aceleiași limbi (**limbă de suflet, a rădăcinilor, a unui trecut prestigios, dar definitiv depășit, a naturalului, a autenticității...**). Acest paradox evaluativ ascunde însă grave pericole: cu cât limba dominată este mai sublimată, cu atât ea nu mai servește pentru modernitate, ci este condamnată la folclorizare. De altfel, uneori militanții care luptă în favoarea limbii dominate se dedau ei înșiși la o idealizare/sublimare compensatoare.

Limba "moldovenească", în perioada diglosiei acute, era lipsită de funcții oficiale (în plus, atribuindu-i-se și statutul unei limbi "de jos"[B]⁶), și totalmente marcată de aceste reprezentări ale conflictului diglosic cu două fațete (care, pe de o parte, înregistrează devalorizările survenite prin uz, iar pe de altă parte, provoacă, ca acțiune de compensare, o mitologie flatantă, conform căreia limba B este caracterizată cu epitețe ca "sfântă", "scumpă", "dulce", "melodioasă" ș.a.m.d., de care chipurile nu se "bucură" limba A).

Ninyoles a analizat diverse directive de apreciere, cu ajutorul cărora are loc fixarea unei anumite ierarhii a limbilor în conflict, și a reprezentărilor subiective ale situațiilor reale, care determină un anumit comportament diglosic. În baza lor, cercetătorul catalan a schematizat dualitatea menționată mai sus în modul următor⁷:

Modelul inversat de apreciere a limbilor	Atitudinea practică	Atitudinea compensatoare
Grupa A în raport cu limba A	Solidaritate (+)	Dezaprobare prefăcută (-)
Grupa A în raport cu limba B	Prejudecăți (-)	Idealizare (+)

⁶apud Kriukova et alii, 1991, p. 94.

⁷*ibidem*, p. 109.

O componentă a acestei tactici compensatoare, precum și o noțiune importantă și eficientă a ideologiei diglosice, care justifică procesul substituirii lingvistice, este limba maternă. Prin intermediul unui șir de imagini sentimentale, aceasta este reprezentată ca un fenomen atât de “natural”, asociat cu casa părintească, cu amintirile din copilărie, încât ca și cum încetează de a mai fi o componentă a situației sociolingvistice și este scoasă din limitele conflictului sociolingvistic. Atitudinea afectivă față de limba care este numită “maternă” permite mascarea stării deplorabile a acesteia.

Mai mult decât atât, în comunitățile supuse diglosiei dintre două limbi, trecerea de la “limba maternă” (daca ea este considerată limba B) la limba dominantă poate fi considerată ca un fapt de maturizare și evoluție.

Situația dată a avut un aspect și mai dăunător în cazul multor familii în care părinții realizau de timpuriu această schimbare de cod lingvistic la copii sau creau condiții necesare pentru a le oferi o altă “limbă maternă” decât a lor, cu perspectiva unei adaptări mai lejere în comunitatea dominantă, proces înrudit cu cel al “culpabilității” lingvistice. Astfel, până și în prezent, există numeroși copii moldoveni care cunosc limba româna mai rău decât rusa sau n-o cunosc deloc.

Idealizarea limbii dominate, în mod paradoxal, a fost confortabilă pentru limba dominantă, utilizarea căreia, după cum afirmă Ph. Gardy și R. Lafont (1987), nu mai este considerată o valoare, ci un fapt, cu care comunitatea lingvistică băștinașă trebuie să se conformeze⁸.

În realitate, această elogiare a limbii “moldovenești” (ca limbă mai mult acomodată pentru domeniile intime ale vieții și pentru oglindirea particularităților culturii locale) reprezenta doar o manevră a cercurilor dominante, care creau politica lingvistică de asimilare, promovată sub pretextul păstrării unor funcții ale limbii băștinașilor și a unui folclorism ce trebuia să atenueze conflictul. Însă majoritatea reprezentanților comunității rusofone priveau limba “moldovenească” ca o “limbă inferioară”, atitudine înrădăcinată și transmisă din generație în generație, amplificată și din cauza unei diglosii “interne”, proprii limbii române în Republica Moldova, reprezentate printr-o dură ierarhie funcțională a formei standard a limbii și a variantelor vernaculare. Anume acest tip de diglosie complică integrarea rusofonilor în comunitatea lingvistică majoritară și cauzează o atitudine ambiguă față de valorile limbii române.

Toate aceste presiuni directe și indirecte (prin stereotipuri, prejudecăți, subaprecierea limbii băștinașilor), exercitate asupra vorbitorilor românofoni au cauzat consecințe grave de reprezentare în conștiința indivizilor. Între reprezentările deja analizate, se înscrie și autoînjosirea – noțiune împrumutată de Ninyoles din sociopsihologie. Cauzele declanșării acesteia coincid, până la un anumit moment, cu originea fidelității lingvistice și a rezistenței amintite anterior: reprezentanții comunității lingvistice dominate au o reacție de răspuns orientată spre localizarea sursei de conflict lingvistic și a subiecților presiunii. Unii au ocupat o

⁸apud Boyer, 2001, p. 54.

poziție favorabilă propriului grup sociolingvistic (de apărare și păstrare a valorilor naționale). Alții și-au îndreptat nemulțumirea contra propriei comunități, ceea ce reprezintă procesul autoînjosirii, care a fost, pentru mulți băștinași, mobilul “rupe-rii” de la grupul lor lingvistic și chiar cauza unei intoleranțe față de acesta. Un procent mai mare al unor astfel de persoane caracterizează populația urbană, pe când reprezentanții colectivităților rurale au avut o conștiință lingvistică mai sinceră și mai conservatoare, bazată și pe nedorința depășirii barierei sociale deja menționate, căci considerau inutilă schimbarea de cod. În opoziție, vorbitorii ce se aflau în procesul substituției lingvistice au fost predispuși spre dezaprecierea limbii materne, adică române (“moldovenesti”).

În afară de consecințe psihologice și de atitudine, conflictul diglosic a avut grave urmări asupra competenței lingvistice.

În comunitatea lingvistică caracterizată prin diglosie și conflict diglosic, nu toate straturile sociale au aceeași competență lingvistică. Gradul ei deviază de la persoană la persoană.

Conform cercetătorului Jean Bernabé, sociolingvist francez, se pot distinge 3 niveluri⁹ :

- 1) vorbitorii limbii A, care nu utilizează limba B, deoarece nu au origini în această comunitate sau sunt totalmente dezrădăcinați (“la position extra-ordonnée”);
- 2) vorbitorii “quasi-monogloți”, care utilizează limba B, dar au și cunoștințe limitate în limba A (“la position sous-ordonnée”);
- 3) vorbitorii cu o competență dublă (limba A și limba B). Aici există și subtipuri, deoarece fiecare dintre aceste limbi prezintă o formă standard și una sau mai multe variante nonstandard. În general, Jean Bernabé numește această situație “la position surordonnée”.

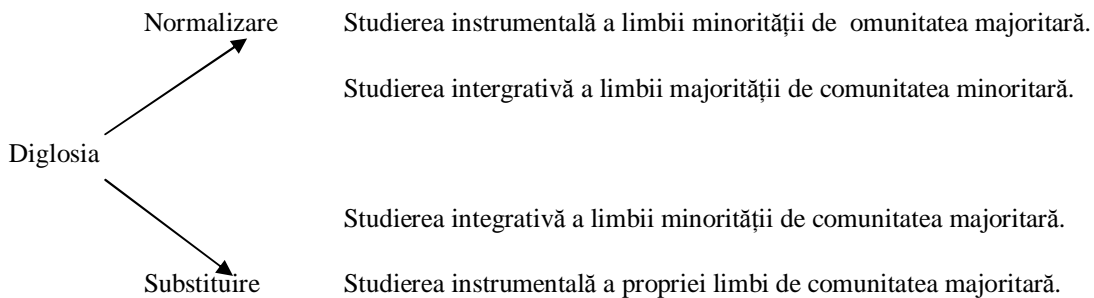
Mai ales la ultimele niveluri, diglosia are consecințe nu doar sociale, ci și individuale:

- 1) vorbitorul plasat în “poziție supraordonată” este supus numeroaselor interferențe, calchieri, schimbări de cod etc., astfel, conflictul rezultat din contactul dintre limbi se soldează cu urmări psiholingvistice;
- 2) în “poziția subordonată”, vorbitorii se aleg cu o “competență perforată” sau “cu lacune”, în ceea ce privește limba secundă.

Evitarea acestor consecințe negative, într-o societate în care uzul a două limbi este inevitabil, este posibilă doar prin *normalizarea* situației lingvistice, care va transforma diglosia într-un bilingvism funcțional, ce va prezenta un dialog benefic și o acceptare onestă a pluralismului cultural.

Prezentăm (cu unele modificări) schema lui Ninyoles¹⁰, care reflectă relațiile posibile dintre cele două concepte de bază ale diglosiei (bilingvism și conflict lingvistic):

⁹Bernabé, 1982, p. 93.

Motivarea integrativă a studierii limbii apare când individul învață o limbă străină cu scopul de a se integra în alt grup socio-lingvistic.

Studierea instrumentală a limbii secundare poate fi determinată de două circumstanțe:

- 1) necesitatea de a însuși limba de comunicare interetnică (bilingvism funcțional);
- 2) faptul că limba a doua funcționează într-un anumit colectiv, paralel cu altă limbă – cazul diglosiei (doar dacă, simultan, individul păstrează apartenența sa la grupul sociolingvistic inițial).

În anii '90, a început intens procesul de normalizare lingvistică, prin crearea condițiilor necesare studierii intergrative a limbii române de către vorbitorii altor comunități lingvistice, precum și recultivarea valorilor naționale ale comunității majoritare (a băștinașilor). Acest proces a fost inițiat într-un moment potrivit, deoarece istoria demonstrează pericolul imens al funcționării pseudo-bilingvismului social, care glorificând o dualitate lingvistică, contribuie, de fapt, la monolingvism în urma căruia nu vor supraviețui decât “rămășițele” limbii B.

Normalizarea lingvistică în Republica Moldova este un proces care depinde de fidelitatea vorbitorilor și condițiile sociale, deoarece consecințele conflictului lingvistic și ale ideologiei diglosice deja depistate nu pot fi rectificate prea ușor. În afara lacunelor în competența lingvistică a mai multor generații, există încă o seama de reprezentări sociolingvistice, de imagini stereotipe, de atitudini neschimbate, care influențează în ansamblu dinamica situației lingvistice și nu permit “recucerirea” rapidă a unor poziții favorabile limbii ce fusese dominată și stigmatizată anterior.

Referințe

BERNABÉ, J. *Contribution à une approche glottocritique de l'espace littéraire antillais//La Linguistique*. vol. 18. fasc. 1. Paris, 1982 [=Bernabé, 1982].

BOYER, H. *Éléments de sociolinguistique*. Paris : DUNOD, 1996 [=Boyer, 1996].

BOYER, H. *Introduction à la sociolinguistique*. Paris : DUNOD, 2001 [=Boyer, 2001].

CONDREA, I. *Studii de sociolingvistică*. Chișinău : CEP USM, 2007 [=Condrea, 2007].

КРЮКОВА Т. Б., НАРУМОВ Б.П. *Зарубежная социолингвистика. Германия. Испания*. Москва : Изд-во «Наука», 1991.

¹⁰apud Kriukova et alii, 1991, p. 110.